

1

יב והות שמשא קריבא למטמוע כה] ושינתא עמיקתא מתרמית על אברם והא ארבע מלכין קימין למשעבדא ית בנוי אימתא דא הוא ככל קבלא דא הוא מדי סגיא דא הוא יון נפלה דא הוא פרס דעתידא למפל ולית לה זקיפא ומתמן עתידין למיסק עמא בית ישראל: יג ואמר לאברם מנדע תנדע ארום דירין יהון בנדך בארעא דלא דלהון חלף דלא הימנת וישעבדון בהון ויסגפון יתהום ארבע מאה שנין:

פירוש וונתן: כה] שמשא קריבא למיטמוע. פירוש שקרבה חמה לשקוע: תרגום ירושלמי

יב והות שמשא אולא למטמטא ושנא עמיקא כסימא נפלת על אברם והא אברם חיו ארבעתי מלכותא דעתידין למקם למשעבדא כבנוי אימה חשכה גדולה נפלת עליו אימה דהא הוא ככל חשיכה דהא הוא מדי גדולה דהא הוא יון נפלת דהא הוא מלכותא דפרסא דעתידא למפלא ולא תהוי לה תקומה לעלמי עלמין:

ספורנו

אבל קרה כאשר העו את דרכם, כמו שהעיד הנביא באמרו וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש שקרצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואומר לשפון חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים, ואעש למען שמי ייחזקאל כ ח ט. וכל זה הגיד למען ידעו דור אחרון בקבלה כי דבר ה' הוא, ולא ייחסו הדבר לוולתו, כענין הנביא באמרו ואגיד לך מאז, בטרם תבא השמעתך, פן תאמר עצבי עשם ישעיה מח ה):

יג ידע תדע. הודיעו סיבת איחור ירושת הבנים, והיא כי לא שלם עון האמורי כי לא יצדק לגרשו גוי מארצו עד שתתמלא סאתו. אמר אם כן ידוע תדע שאף על פי שאני נשבע לתת הארץ לבניך לא יהיה זה מדי: כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם. עד אותו הזמן שישלם בו עון האמורי, ועם זה הגיד קורות השעבוד והעניו העתידיים או לקצת דורות מזרוע בסבלותם, כי אמנם זה לא קרה להם כדורות הצדיקים, שכל זמן שהאחר מן השבטים קיים לא התחיל השעבוד,

רמב"ן

וישב אותם. נרמו לו כי יבאו העמים לבטל הקרבנות וזרע אברהם יבריחום: (יב) והנה אימה חשכה גדולה נופלת. דרשו בו רמז לשעבוד ארבע גליות, כי מצא הנביא בנפשו אקמה, ואחר כך בא בחשכה, ואחר כך גדלה החשכה, ואחר כך הרגיש כאלו היא נופלת עליו, כמשא כבד תכבד ממנו. אמרו (כ"ד מ"ו) אימה זו בכל. חשכה זו מדי, שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה זו מלכות אנטיוכס, נופלת עליו זו אדום: והיה הענין הזה לאברהם, כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת הארץ לזרעו לאחוזת עולם. אמר לו כמשייר במתנתו, שארבע גליות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם, וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו. ואחרי כן הודיעו בבאור גלות אחרת שיגלו תחלה, שהוא גלות מצרים, שכבר נענש בו כאשר פירשתי (לעיל יב ז):

וענין הכתוב

אף על פי שאני אומר לך לזרעך נתתי את

אור החיים

וחלק בעצמות וחלק בעניו, האמת כי ממה שראינו שכן היה נודעת הכוונה, אלא למה לא פירש ה' דבריו: אכן כוונת הכתוב היא על זה הדרך, טעם שכלל לומר ידוע מדע לג' סיבות. א) על דרך אומרים ז"ל (מדרס לב) וז"ל ירדו אבותינו למצרים בשביל דבר קל שאמר צמא מדע, והוא אומרו ידוע, ללד שאתה ספק לדעת מדע כי

יג ויאמר לאברם וגו'. נרין לדעת למה כפל לומר ידוע מדע. עוד נרין לדעת למה אמר גר יהיה זרעך ולא אמר זרעך יהיה גר, או יהיה זרעך גר, כי אין דרך להזכיר המאורע קודם שיזכיר למי יארע. עוד למה לא פירש כוונתו בלומרו גר וגו' ועבדו וגו' וענו וגו', אס ג' יחד יהיו בכל הארבע מאות שנה או חלק מהם גירות

כ"י יקר

השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם כמה דאת אמר (קהלת יב ב) עד אשר לא תחשך השמש. להורות כד ניים ושכיב אברם אז יקבל חלקו בארץ אבל לא עכשיו כי לא שלם עון האמורי עד הנה, ובני ישראל יהיו באי הארץ אחר הערב שמשו של אברם ותרדמת המות כאמור, אך בתנאי זה, כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם תחילה ועבדום:

ויבחר אותם בתוך, רמז כי שלשה אבות אלו דוקא אחר ביתור דהיינו אחר מיתה יקבלו חלקם בארץ כי מתי ארץ ישראל חיינ תחילה אבל לא בחייהם. ואת הצפור לא בתר, כי ישראל שנמשלו לתור וגדול יבואו חיים לארץ, כי בזה הראה לו הקב"ה מי ומי ההולכים לארץ ובאיזה אופן יהיה לאבות חלק בארץ והוא אחר ביתור ומיתה דהיינו אחר הערב שמשם בעולם הזה כנפול תרדמת המיתה עליהם זהו שנאמר ויהי

ומה שהתחיל בלשון יחיד זרעך, ואחר כך אמר ועבדום

2

ויעבדום וענו אתם ארבע מאות שנה: יד וגם את הגוי אשר יעבדו בן אנכי ואחרי כן יצאו ברכש גדול:

בהון ויענו ויהון ארבע מאות שנים: יד ואף ית עמא דיפלחון בהון דייין אגא ובתר פן יפקיו בקנגינא סגיי:

תולדות ובית אהרן והוספות

[יד] נכנסו שם, אטם דרכי נמן ושמות שם, כ"ד פמ"ד יע פל"א א, שמ"ר פ"א ה פ"ג ג פט"ו יד, נמ"ר פ"ט טו, דכ"ר פ"א יא פ"ג ג, תמומא שמת ג, שו"ט פ"ג, אליהו זוטא פכ"א, פקקי דר"א פמ"ט, ו"ט ימרו לא,

שפתי חכמים

ע והם הרמזים בפסוק שלמעלה והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליה, אימה זו בבל, חשיכה זו מדי, שחשכה עיניהם של ישראל בצום ובחצנות, גדולה זו יון, נופלת זו אדום: פ לאסוקי דין כמשמעו, כי לא מצינו שעמד עמהם בדין: צ לא כשאר רכוש שבמקרא המורה על קנין, כי זה הממון שהשאלום אינו מקניינם:

רש"י

(יד) וגם את הגוי. וגם לרבות ארבע מלכות שאף הם פלטים על שעבדו את ישראל ע (כ"ד מד ט): דן אנכי. נעשר מכות פ (כ"ד טס כ): ברכוש גדול. צממון גדול צ, כמו שנאמר (שמות יב לו) וינללו את מצרים:

מוסף רש"י

יעבדו דן אנכי, שמרתי הנטמתי, ועתה חדשות אני מגיד לעמי להנטיח להם על גלות שניה (ישעיה מז ט): ידיו בגוים מלא גויות. זו היא נשורת נרית בן הבתרים שנאמר לו על מצרים וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי (מלכים קי ה):

[יד] וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי. "ואזכור את נריתי". כי נצרות בין הבתרים אמרתי לו וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי (שמות ו ה): הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד. ראשונות שהנטיח לאנשים על גלות מצרים וגם את הגוי אשר

אבן עזרא

ארבע מאות שנה. עד סוף זה הקץ מהיום: יד אשר יעבדו. שיהיו להם עבדים:

רמב"ן

אנכי, שאביא אותם במשפט, אם עשו כנגדו עליהם או הוסיפו להרע להם. וזהו מה שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא), כי הזדון הוא שהביא עליהם העונש הגדול שאבדם מן העולם. וכן כי ידעת כי הזידו עליהם (נחמיה ט ז):

הארץ הזאת, ידוע תדע כי טרם תתי אותה להם יהיו גרים בארץ לא להם ארבע מאות שנה וגם יעבדום וענו אותם. ורבי אברהם אמר, ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בעבדות וענוי עד קץ ארבע מאות שנה מן היום הזה. ואם כן הודיעו קץ הגאולה ולא הודיעו כמה ימי הגלות. גם נכון הוא:

(יד) וגם את הגוי אשר יעבדו. וגם לרבות ד' גליות על ששעבדו את ישראל, לשון רש"י. ועל דרך הפשט יאמר, כאשר דנתי את בניך בגלות וענוי על עון, גם את הגוי אשר יעבדו אדין על החמס אשר יעשו להם:

והנכון בעיני, כי טעם וגם, אף על פי שאני גזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם ועבדום וענו אותם, אף על פי כן אשפוט את הגוי אשר יעבדו על אשר יעשו להם, ולא יפטרו בעבור שעשו גזרתי:

והטעם כמו שאמר הכתוב (זכריה א יד) וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, ואומר (ישעיה מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי וגוי. וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור, וימררו את חייהם וחשבו למחות את שמש, וזה טעם דן

והרב נתן טעם בספר המדע (הלכות תשובה ו ה) לפי שלא גזר על איש ידוע, וכל אותם המריעים לישראל אלו לא רצה כל אחד מהם הרשות בידו, לפי שלא נגזר על איש ידוע. ולא נתכנו דבריו אצלי, שאפילו גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך, וקדם זה ועשה גזרתו של הקב"ה זכה בדבר מצוה, ומה טעם בדבריו, כאשר יצוה המלך שיעשו בני מדינה פלוגית מעשה מן המעשים, המתרשל ומטיל הדבר על האחרים חומס וחוטא נפשו, והעושה יפיק רצון ממנו, וכל שכן שהכתוב אמר וגם את הגוי אשר יעבדו, שיעבדו הגוי כולו, והם הלכו מעצמם למצרים. אבל הטעם כאשר כתבתי:

וכבר הזכירו רבותינו הענין הזה, אמרו בואלה שמות רבה (ל טו) משל לארון שאמר לבנו "יעשה עם פלוני ולא יצערנו", הלך ועשה, אף על פי שעשה עמו חנם לא הניח שלא היה מצערו. כשנתרצה הארון לבנו גזר

כלי יקר

העביר אותו לערים. כדי שלא יקראו את ישראל גולים, ומה שהזכיר ד' דברים, גירות, ועבדות, ועינוי, וריחוק השכינה בארץ לא להם, יתבאר בע"ה לקמן פרשת וארא. (ו ו). וטעם למספר ת' יתבאר בע"ה פרשת חיי שרה (כג טו):

לשון רבים, לפי שהגרות התחיל משולד יצחק והאבות היו יחידים, אבל העבדות התחיל אחר שנחרכו. ומה שנאמר בארץ לא להם יש אומרים שקאי על אנשי הארץ כי גם המה גרים בארצם כמו שלמדו מן הפסוק (להלן מז כא) ואת העם

מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור טז

3

[א] [טז. א] מכתם לדוד. אית מרבנן דפתרין מך ותם, ואית דפתרין כמה כתם טוב. שמרני אל. מן הפורעניות. כי חסיתי בך (אמרתי) [אמרתי] לה' (אלי) [אדני] אתה טובתי בל עליך. זהו שאמר הכתוב לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (תהלים כד א), מכאן אמרו חכמים כל הנהנה בעולם הזה בלא ברכה מעל, עד שיתירו לו המצות, אמר ר' אבהו כתיב פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם (דברים כב ט), העולם הזה עשוי ככרם, ומה פדיונו ברכה, מאי טעמא, ר' שמעון בן לקיש אמר מהאי קרא (אמרתי לה' אלי) [אמרתי לה' אדני] אתה, אם אכלת וברכת [כביכול] כאילו משלך אכלת, טובתי בל עליך, שאין עליך חובת מעילה על טובת שאכלת. דבר אחר בל עליך. יובלו כל הטובות [ויבואו] עליך. דבר אחר בל עליך. מבלה אני כל הטובות עליך בגופך, וגופך אינו בלה. אמר ר' אחא מאי בל עליך, כשאני מביא טובה בעולם איני מביאה בל עליך, כמה דאת אמר ובלעדיך לא ירים איש את ידו (בראשית מא מד).

[ב] דבר אחר [טז. ב] (אמרתי) [אמרתי] לה'. אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אף על פי שהייתי מלך המלכותי עלי, אמר לו הקב"ה איני מחזיק לך טובה, טובתי בל עליך, ולמי היא טובתי, לקדושים אשר בארץ המה, שאין הקב"ה קורא לצדיק קדוש עד שינתן בארץ, למה שיצר הרע מיצר לו, ואין מאמין בו בעולם הזה עד יום מותו, וכן אמר שלמה כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז כ), לפיכך אינו קורא קדוש עד שינתן בארץ, לכך נאמר לקדושים אשר בארץ, ואפילו אבות העולם לא נקראו קדושים עד שניתנו בארץ, שנאמר הן בקדושו לא יאמין (איוב טו טו), ואימתי האמין בהם, בשעה שאמר למשה לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג יז), סמך משה ואמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שם/שמות/ לב יג), אמר ר' פנחס אילו בקשו אבות העולם שתהא דירתן למעלה היו יכולין, ואף על פי כן לא נקראו קדושים עד שמתו, ונסתם הגולל בפניהם. אמר ר' אחא בר פפא מאי קרא ומשך אבירים בכחו (איוב כד כב), זה יצר הרע שמשך אבירים בכחו, ומי הם, דור אנוש דור המבול דור הפלגה וסדומיים, לפיכך יקום צדיק ולא יאמין בחיין (איוב שם/כ"ד ל"ב/), כל זמן שהוא בחיים.

[ג] [טז. ג] ירבו עצבותם אחר מהרו. הרבית עצבונות לבני אדם, כמו שכתוב בעצבון תאכלנה (בראשית ג יז), ואומר הרבה ארבה עצבונך והרוגך (שם שם/בראשית ג/ יו), אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם הרבית עצבונות לאבות העולם, אמר ליה הקב"ה שמא הפסידו כלום, אמר ליה בל אסיך נסכיהם מדם, כההיא דתנינן ירדו ובאו למטה מן המערכה ומלאום הלכו וחזרו להם ללשכת הגזית וקראו את שמע.

[ד] דבר אחר [טז. ד] ירבו עצבותם. אמר דוד הרבית עצבונות לדורו של שמד, שמתו על קדושת שמך, אמר ליה הקב"ה שמא הפסידו כלום, בל אסיך נסכיהם מדם, דמם חשוב לפני יותר מכל הקרבנות, אמר ר' לוי בשם ר' אידי שלשה חלקים נחלקו היסורין, אחת נטלו אבות העולם וכל הדורות, ואחת דורו של שמד, ואחת מלך המשיח, מה היו עושין בדורו של שמד, היו מביאין כדוריות של ברזל ומלבנין אותן, ונותנין אותם תחת שיחיהם, ומשיאין נפשתיהן מהם, וחוזרין ומביאין קרומיות של קנה, ונותנין תחת צפרניהן, ובדבר הזה מתו על קידוש השם.

[ה] דבר אחר [טז. ה] ירבו עצבותם. אמר דוד לפני הקב"ה בני אדם שממהרין לפתחך לבא ומאחרין לצאת, הרבית להם עצבונות, וכשהיו אומרים נסכו לפני עבודה זרה, והוא אומר איני מנסך, זבח לעבודה זרה, והוא אומר איני זוכת, שתה מים אפילו בכוס אדום, והוא אומר איני שותה, נדור בשם עבודה זרה, והוא אומר איני נודר, שכך ציוני משה רבינו בתורתו, ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג). בל אשא את שמותם על שפתי. אלא ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי, ר' יהודה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר הגורל הזה תמכני בסיני.

[ו] [טז. ו] חבלים נפלו לי בנעימים. שנים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. אמר ר' פנחס הפלת גורלות לאומות העולם, וגורלי נמצא בנעימים, שנאמר בהנחל עליון גוים (דברים לב ח), וכתיב כי חלק ה' עמו (שם שם/דברים ל"ב ט), כאיניש דאמר פלונית נפלה לפלן. אף נחלת שפרה עלי, [על ששמחתי בחלקי, נעשה לי שפיר, ר' יוחנן אמר שכרן של מצות שפרו עלי].

[ז] [טז. ז] אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי. ר' שמואל בר נחמן היה פותרו באברהם, דאמר ר' שמואל [בר נחמן] אב לא לימדו, רב לא לימדו, ומי לימדו, הקב"ה, דתני ר' שמעון בן יוחי מלמד שזימן לו הקב"ה שתי כליות, והיו נובעות חכמה ודעת, תדע לך שכן הוא, שבשעה שנגלה עליו הקב"ה בין הבתרים, הראה לו הקב"ה ארבעה דברים, התורה והקרבנות והגיהנם וארבע מלכיות, תורה מנין, שנאמר ולפיד אש (בראשית טו יז), ואין אש אלא תורה, שנאמר הלוא כה דברי כאש (ירמיה כג כט), קרבנות מנין, שנאמר קחה לי עגלה משולשת (בראשית טו ט), גיהנם מנין, שנאמר והנה השמש באה ועלטה היה והנה תנור (אש) [עשן] (שם שם/בראשית ט"ו יז), ארבע מלכיות מנין, שנאמר והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו (שם שם/בראשית ט"ו יב), וכולה כדתרצינין במזמור ראשון.

[ח] [טז. ח] שויתי ה' לנגדי תמיד. אמר רב צריך אדם לומר בשעה שמברך ברוך אתה ה', וכל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה, שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז ח), ר' זעירא ור' יהודה תרווייהו אמרי כל ברכה שאין בה מלכות שמים אינה ברכה, שנאמר ארוממך אלוהי המלך (תהלים קמה א). אמר ר' ברכיה הדא דאת אמר כגון ברכת הפירות וברכת המצות, אבל בצלותיה כיון שהזכיר שם שמים יצא ידי חובתו.

[ט] [טז. ט] כי מימיני בל אמוט. מלמד שהיו דברי תורה מיומנין לדוד, והיו מביאין לו נפלים והיה בודקן, ואומר זה זכר וזו נקבה,

פנים תרין הא ארבעה פנים, פנים למקרא פנים למשנה פנים לתלמוד פנים לאגדה, ובשבת (דפ"ח) כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה היה יוצא בשבעים לשון כלומר לשבעים פנים, וכל"א בתיקונים (תיקון כ"ב דס"ב ב') ומתריין דבורין נפק קלא ואתפלג לשבעין קלין לקבל שבעין אנפין. ובמכדרשב"י לא הוי קלא דלא הוה נהיר בנהירו עלאה ומסתכלין ב' בחכמתא עלאה רזין עלאין וגנזין טמירין. גם כבר ידענו שבעשרת הדברות נכללין כל התר"ג מצות, כמבואר היטב בפ"י הרמב"ן לשיר השירים, ובמאמר השכל לראב"ן שמפרשים כמה פרטי מצות הנכללים בכל אחד מן הדברות, עד שמכלל עשרת הדברות יוצאים באר היטב כל התר"ג מצות, וכבר הזכיר רש"י מזה ס"פ משפטים בשם רבינו סעדיה. הנה על כל אלה יאמר כאן וקול שופר:

חזק מאד. מלת חזק כאן הוא כלשון מיעוט מחזיק את המרובה, כלי מחזיק ארבעים סאה (ובדה"ב ד') מחזיק בתים שלשת אלפים, ר"ל בית קבול המחזיק ותופס דבר הנכנס בו (עי' במכדרשב"י ויקרא ו' ב'), וטעמו כאן, שהיו קול הדברות מחזיק ומכיל בתוך פנימיותו כוונות עמוקות מאד (זעהר אומפאססענד, פיעל ענטהאלטענד, אינהאלטרייך); והדעת נותנת שלא היה קול הדברות רק לכוונה הפשוטה המובנת מהם בהשקפה ראשונה, דלפ"ז לא היו צריכים אל המראה הגדולה הזאת, כי לפי הכוונה החיצונית הפשוטה, אין בדברות רק מצות שכליות מובנות לכל אדם מדעת עצמו, ומה צורך אל ההכנה הגדולה וגלוי השכינה. והאמת בפי רבותינו שהיה מודיע להם כל הכוונות הפנימיות והעמוקות שבעשרת הדברות, ואין זה דבר תימה, כי אנו רואים מדרכי החכמה העליונה לכוין בפעולה אחת תכליות רבות, כי כן הוא גדרה בכלל, כמו שאנו רואים במעשה היצירה ובפרט באיברי בעלי חיים, שתכוין באבר אחד אל כוונות שונות, האף להריח ולנשימה ולדחות הליחה העודפת ולייפות תאר הפנים, הרי אלו תועלות רבות במצוה אחת, וכן רבות ביצירה לאין מספר, א"כ אינו רחוק שתכוין החכמה העליונה בדבור אחד אל כוונות מתחלפות וכולן אמת אחת. וכבר נודע שמקור עליון של התורה ושרשה הנעלם נעלה מאד, היא ראשית ושרש אצילות קדשו ית' סוד המלבוש העליון, אמנם טח עינינו מלראות בעוצם קדושתה עומק מושגה ואורה הפנימי, ואף כשהיא מדברת בעניני זה העולם התחתון היא רומזת בהם ענינים פנימים וגבוהים מאד למעלה לאין תכלית, ויש בה סודות נפלאות ענינים נשגבים ונפלאים בסוד ה' ודרכיו, ועליהם ביקש המלך האלהי גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. היוצא מכלל הדברים שבמקרא זה יודיענו איכות הדברות עצמם ובאיזה אופן נתודעו לעם עשרת הדברות. ולפ"ז שהקולות והברקים הם הדברות עצמם, א"כ מה שאמר אח"ז ויוצא משה את העם, אין פ'י שאחר שנשמעו הקולות הוציאם משה, כי אמנם פ'י אחר שהוציאם משה נשמעו הקולות, כמו וירם תולעים ויבאש, שפ'י אחר שהבאיש, כי יש הרבה וו"ן יורו על התיחסות שני משפטים המצטרפים זה אחר זה בבחינת הזמן.

ויחרד כל העם. אין הכוונה בזה חרדה הטבעית שיפחד האדם מדבר אשר יגרום לו רעה וצרה או שימות פתאום וכיוצא באלה מדמיונות המחירדות לב האדם מחצי הזמן אשר תחת השמש, כי למה יחרדים ויבהילים ויפילים בפחד פתאום המבלבל דעת האדם עד שאינו מיושב בדעתו, והוא ית' התכוון להשמיעם את דבריו במעמד הנכבד הלזה, ואיך יבינו וישכילו אם נפלה עליהם אימתה ופחד ואין דעתם פנוי, אבל המכוון בו חרדה שכלית, בהשיגם הענינים האלקיים והביטם הנוראות והנפלאות האל המראים רוממות ה' וגדולתו המסבבים לנפש אדם חרדת הרוממות ויראת הכבוד העליון, כדרך תמימי ה' אשר נגעה יראת ה' בלבבם במדה גדולה, שיחרד הלב מפני רוממות כבוד יוצרו המצוייר בו באמת; ויחרד. לשון תימה והשתוממות כפירש"י על ויחרד יצחק חרדה, וכת"א שם ותוה יצחק תיוהא. ויותר נ"ל כי ענין ויחרד העם הוא ענין חרדת הנבואה, כי כל הנביאים אינם רואים מראה הנבואה רק אחרי שהם יראים ונבהלים ומתמוגגים שאיבריהם מזדעזעים וכח גופם כשל ועשתונותיהם מתטרפות כדי שיתבטלו הרגשות הגוף ולא תהיה בהם מחשבה כלל באחד מדברים בטלים ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו, ותתפשט הנפש מן הגוף ותהיה פנוי להבין בצורות הקדושות הטהורות, כמ"ש (דניאל י') ואראה את המראה הגדולה הזאת ולא נשאר בי כח, והודי נהפך עלי למשחית וכשמעי ואני הייתי נרדם (מרוב פחד) על פני ובדברו אני עמדתי מרעיד, ונאמר באברהם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו; ובחרדה זו אשר בלעה בלתי אפשרי לזכות למראה הנבואה הוא שנפלו בה העם מקבלי התורה, כי כולם בשעה זו זכו אל הנבואה בשמעם קול ה' אלקים מדבר מתוך האש עשרת הדברים, כמבואר במאמר בעבור ישמע העם בדברי עמך, ולהיות שכולם זכו להיות נביאים באותה שעה, לכן הוצרכו לבוא תחלה אל הכנת הנבואה מצד גופם, והוא החרדה וההרעדה (וענין חרדה זו היא הנקרא במקום אחר מיתה באמרם ועתה למה נמות וכמ"ש שם), ובמכדרשב"י צ"ד, בהוא יומא דקיימו ישראל על טורא דסיני אעבר זוהמא מנייהו ואשתארו ישראל גופין מצוחצחין בלא טנופא כלל.

(יח) והר סיני עשן. אין המכוון בזה שאש שלמעלה הוא מעלה עשן אבל טעמו שהוא ית' עשה שהר סיני היה עשן כלו מפני שירד ה' עליו באש, לבל יוכלו העם להסתכל בשכינה ויזונו עיניהם ממנה (רמ"א):

ויחרד כל ההר. סבת רעש הארץ הם רוחות עבים ועשנים נכנסים בבטן האדמה, וכאשר לא ימצאו נקבים ומקומות לצאת תרעש הארץ מפני האד הנעצר שמה, אבל בהר סיני לא היה הדבר כן, כי היה יוצא עשן והרוח מתחת לארץ רב ועב כעשן הכבשן, ועם כל היציאה המופלגת היא חרד כל ההר מאד, וזה יורה כי מהשם היתה זאת והיתה נפלאות בעיניהם, כ"כ המפרשים. ולולי יראתי הייתי אומר שאין חרדה זו מוסבת להר עצמו כ"א לאנשי מעמד שהיו עומדים סביבות ההר, ומוסיף בזה על מה שאמר מקודם ויחרד כל העם אשר במחנה, וזה, מלת כל ענינו היקף וסביבה (אומגעבונג) מלשון כליל (כליל תפארת בראשו נתת) שהוא כתר ועטרה ע"ש שהיא